

علم أصول الفقه

٦

۱۳-۹-۹۲ روش شناسی

دراسات الاستاذ:
مهدي الهادي الطهراني

روش در جامعه شناسی

- ۱. روش تحلیل کلاسیک:
- در این روش، اسناد و مدارک مورد مطالعه‌ی عمقی قرار می‌گیرند و تلاش می‌شود روابط بین اسناد با یکدیگر و روابط بین اسناد با فرعیات - امور دیگری که در حاشیه قرار دارند - تبیین شود.

روش در جامعه شناسی

- روش تحلیل کلاسیک یک روش ذهنی است و همان طور که بعدها در علم اصول خواهیم دید، این روش بسیار شبیه روشی است که در استظهارات فقهی و اصولی داریم. به همین جهت همانند خود استظهار، هم ذهنی است و هم امری عقلی. یعنی در این روش تلاش می شود محتوا و عمق یک سند شناخته شود، خواه آن سند روایت باشد که ما در فقه و اصول به آن تمسک می کنیم و خواه امر دیگری؛ و حتی می تواند یک امر طبیعی باشد که از بُعد جامعه شناختی مورد بحث قرار می گیرد.

روش در جامعه شناسی

- همچنین تلاش می‌شود ارتباط بین این سند و سایر اسنادی که وجود دارد تبیین گردد - شبیه آن کاری که در جمع بین روایات داریم - و ارتباط بین این سندها و امور فردی معلوم شود - مثلاً فرض کنید با فتاوایی که وجود دارد، مقایسه گردد - .

روش در جامعه شناسی

- ۲. روش کمی:
- هدف این روش آن است که جنبه‌ی ذهنی روش تحلیل کلاسیک را تقویت و آن را به عینی تبدیل نماید. یعنی جنبه‌ی ساجکتیو را آجکتیو کند؛ زیرا به نظر روش شناسان، روش‌های ذهنی یک نوع کاستی دارند.

روش در جامعه شناسی

- همین که ساجکتیوند، همین که به ذهن تحلیل گر مرتبط می شوند و همین که به ذهن آن عالم بستگی پیدا می کنند، کاستی آنها است. روش های کمی در علوم اجتماعی تلاش می کند این بعد ذهنی را که در روش تحلیل کلاسیک وجود دارد، به یک بعد عینی و یک امر عینی تبدیل نماید.

روش در جامعه شناسی

- در روش‌های کمی دو روش مهم مطرح است:

روش در جامعه شناسی

• ۱. روش زبان کمی:

• این روش بیشتر روی الفاظ کار می‌کند و به تحلیل واژه‌ها، سبک بیان و حتی تعداد کلماتی که به کار رفته است، توجه می‌نماید. به طور مثال فرض کنید سیاستمداری سخنرانی کرده یا نویسنده‌ای کتاب نوشته است. در روش زبان کمی، تحلیل‌گر واژه‌هایی را که آن سخنران یا نویسنده به کار برده بررسی می‌نماید تا دریابد از چه واژه‌هایی بیشتر استفاده کرده است. آیا واژه‌های مورد استفاده دارای سخن آرام و نرم هستند یا لحنی تند و خشن دارند؟ نویسنده یا سخنران به چه میزان از واژه‌هایی با لحن آرام و نرم بهره برده و به چه میزان از واژه‌هایی با لحن تند و خشن؟

روش در جامعه شناسی

- تحلیل گر بعد از بررسی این سند به ارزیابی سندهای دیگر از همین سخنران و نویسنده می پردازد و آنها را هم به همین شیوه مورد تحلیل قرار می دهد. سپس این بررسی ها را که در باب ویژگی های زبانی نویسنده یا سخنران است، کنار هم قرار می دهد و بر اساس آنها به نتایجی دست می یابد. این نتیجه گیری به دلیل این که مستند به یک سری مطالعات عینی و خارجی است، مشکلی را که در روش تحلیل کلاسیک وجود دارد، جبران می کند.

روش در جامعه شناسی

- ۲. روش تحلیل محتوا:
- این روش امروزه اضافه بر علوم اجتماعی در بسیاری از مطالعات حتی در مباحث حقوقی مورد توجه قرار می‌گیرد و در تحلیل قراردادهای، کنوانسیون‌ها و قوانین کاربرد دارد. در این روش همان‌گونه که از اسمش پیدا است، با محتوای بیان کار دارند. به همین دلیل در این روش واژگان‌هایی که مترادفند به منزله‌ی واحد تلقی می‌شوند.

روش در جامعه شناسی

- تحلیل‌گر در این روش ابتدا محتوا و مفادی را که در یک سند وجود دارد، شناسایی و سپس مقوله‌ی آن را تعیین می‌نماید، یعنی مشخص می‌کند که مفاد این سند به چه مقوله‌ای مربوط است و به اصطلاح آن را طبقه بندی می‌نماید. وی پس از بررسی سندهای دیگر از همین شخص یا مجموعه اشخاص - آنجا که یک گروه اجتماعی مورد مطالعه قرار می‌گیرند - و طبقه بندی محتوا و مفاد سخنان و رفتارهای آنها، به فرضیه‌ای دست می‌یابد که بیانگر دیدگاه‌ها و نقطه نظرات آنها است.

روش در جامعه شناسی

- نمونه‌ای از این بررسی‌ها، تحقیقاتی است که روی دیدگاه‌های مدیریتی امام خمینی صورت می‌گیرد. در این پروژه که جزو پروژه‌های علمی هم هست و چند سال است شروع گردیده، کلمات حضرت امام - چه آنها که در کتاب‌های ایشان بوده و چه آنها که ایشان در سخنرانی‌ها ایراد کرده‌اند - و رفتارهای وی مورد بررسی قرار گرفته تا مطالبی که در خصوص دانش مدیریت است و بیانگر دیدگاه‌های مدیریتی حضرت امام است، از طریق تحلیل محتوا، استخراج گردد.

روش در جامعه شناسی

- به طور مثال فرض کنید در بحث نظارت کنترل که یک بحث مدیریتی است، کل کلمات امام مورد مطالعه قرار می‌گیرد و بعد به لحاظ محتوا طبقه بندی می‌شود. سپس مقوله‌های حاصل از این محتوا در قالب یک سری فرضیات درمی‌آید. این فرضیات در مرحله‌ی بعد با سایر کلمات امام یا با سایر رفتارهای امام سنجیده می‌شود تا نقطه نظرات و دیدگاه‌های حضرت امام در خصوص نظارت کنترل به دست آید.

روش در جامعه شناسی

- کتاب فلیسین شاله در مورد متدلوژی جامعه شناسی تقریباً هیچ مطلبی ندارد؛ زیرا آن زمان علم جامعه شناسی بسیار جدید بوده است. از این رو، ما متدلوژی این علم را از جای دیگر نقل می‌نماییم.

روش در جامعه شناسی

- مقصود از ذهنی همان ساجکتیو است که در مقابل آجکتیو به معنای عینی قرار دارد و ما آن را در روان شناسی نیز مطرح کردیم.
- واژه‌های مترادف، الفاظی مختلف دارند با معنایی یکسان.
- حاصل این پروژه چهارده کتاب است که تا کنون ده تای آنها آماده شده است.
- البته در بخش رفتارها به لحاظ کمبود اسناد و مشکل بودن جمع آوری اسناد موجود، کار مشکل تر بوده است.

روش در علم تاریخ

- روش در علم تاریخ
- در مورد علوم تاریخی باید به مطلب مهمی که ویژگی آنها نیز هست، توجه نمود و آن این که علوم تاریخی مربوط به گذشته و مربوط به اموری هستند که هم اکنون در دسترس ما نیست.

روش در علم تاریخ

- سایر علوم از اموری سخن می‌گویند که در دسترس است. ریاضیات در مورد مفاهیم ریاضی بحث می‌کند که اگرچه این مفاهیم انتزاعی‌اند ولی در دسترس هستند، علوم طبیعی از طبیعت و جهانی سخن می‌گویند که در اطراف ما است، روان‌شناسی به شناسایی روان انسان‌هایی می‌پردازد که در حیطه‌ی زندگی ما قرار دارند، جامعه‌شناسی.... اما تاریخ و علوم تاریخی در مورد گذشته و در مورد امور غیر قابل دسترس صحبت می‌کند.

روش در علم تاریخ

- یکی از روش‌هایی که در علوم تاریخی به کار می‌رود، انتقاد تاریخی نام دارد.
- در این روش مورخ ابتدا اسناد یک واقعه‌ی تاریخی را مورد ارزیابی قرار می‌دهد تا معلوم گردد آیا از حیث سند، معتبر هستند یا خیر؟ سپس سعی می‌نماید با کنار هم قرار دادن این اسناد به بازسازی گذشته و نتیجه‌گیری نسبت به آن بپردازد.

روش در علم تاریخ

- اسنادی که اعتبارشان مورد مطالعه قرار می‌گیرد می‌تواند یک قرارداد، یک یادداشت یا یک گزارش باشد که در گذشته نوشته شده و می‌تواند یک ساختمان باشد که در گذشته ساخته شده است.
- هر کدام از اینها می‌توانند یک سند محسوب شوند. مورخ با مطالعه اعتبار آنها و کنار هم قرار دادن آنها به بازسازی گذشته می‌پردازد و نتایج می‌گیرد.

روش در علم تاریخ

- جنبش رویزیونیست‌ها از جمله موارد به کارگیری این روش است. این گروه که عالمان علم تاریخند، به بازنگری و تجدید نظر وقایع تاریخی اعتقاد دارند.

روش در علم تاریخ

- نمونه‌ای از کار این جنبش که به خصوص چند سال اخیر به کرات در رسانه‌های ایران هم مطرح شد، بحثی است که همین تجدید نظر طلب‌ها در باب حوادث جنگ جهانی دوم دارند.
- جنگ جهانی دوم حادثه‌ای است که در سال ۱۹۴۵ پایان یافت؛ یعنی حدود شصت سال پیش که خیلی زمان گذشته‌ای هم نیست.
- در عین حال جنبش معتقد است بسیاری از وقایع مطرح در جنگ جهانی دوم که جزو مسلمات جنگ به حساب می‌آید، اصلاً واقعیت ندارد.

روش در علم تاریخ

- از جمله‌ی این وقایع که به صورت خاص جنجال زیادی برپا کرد، کشته شدن یهودیان به دست هیتلر است. بحث یهودی کشی و مبارزه با یهود و آمارهای داده شده از کشته‌های یهودیان در جنگ جهانی دوم توسط ارتش نازی و اردوگاه‌هایی که این اتفاق در آنها رخ داده، همه و همه جزو مسلمات جنگ است. رویونیست‌ها برای اثبات صحت این اخبار بر آن شدند که اسناد موجود در مورد این آمار و ارقام را بازنگری کنند.

روش در علم تاریخ

- در بین اسناد، مدارکی وجود داشت دال بر این که در یکی از اردوگاه‌های تعیین شده برای یهودیان، اتاق گازی بود که تعداد زیادی از یهودیان در همان اتاق به واسطه‌ی گاز کشته شده‌اند.
- رویونیست‌ها یا تجدید نظر طلب‌ها رفتند و از این اتاق و ساختار آن دیدن کردند و پس از بررسی ادعا نمودند که اصلاً این اتاق نمی‌توانسته اتاق گاز باشد و این مکان وجود نداشته که یک عده را با گاز در آن اتاق بکشند.

روش در علم تاریخ

- آنها همچنین بر فرض تحقق چنین قتل عامی، آمار کشته شدگان در آن اتاق را مطابق با واقع ندانستند. دلیل آنها نتایجی بود که از بررسی فضا و گنجایش اتاق به دست آوردند. آنها محاسبه کردند که این اتاق چقدر گنجایش دارد؟ و در هر نوبت چند نفر آدم را می‌توان با گاز کشت؟ و اگر این نوبت‌ها در تمام طول جنگ هم تکرار می‌شد، نهایتاً به چه تعدادی می‌رسید؟ پس از دقت در این موارد نتیجه گرفتند که ارقام و اعداد به دست آمده با آنچه در جنگ اعلام شده بود، قابل مقایسه نیست و ارقام اعلام شده بسیار بیشتر از آن چیزی است که در واقع نشان می‌دهد.

روش در علم تاریخ

• Revisionist .

- البته چند نفر مورخی که این بحث را مطرح کردند، به شدت مورد فشار واقع شدند و این در سطح جهان خیلی سر و صدا کرد. اولین نفر آنها یک دانشمند فرانسوی بود که سال‌های سال است منزوی شده و از کل مشاغل علمی و اجتماعی محروم گشته است. عده‌ای از این مورخان هم به زندان رفتند. در میان این زندانیان می‌توان از یک فرد استرالیایی نام برد که تبعه‌ی آلمان هم نبود؛ اما در عین حال وقتی به آلمان سفر کرد، به مدتی زندان محکوم شد. وی مجبور شد بخشی از آن مدت را در زندان تحمل کند و بخش دیگری را هم بخرد. ناگفته نماند تعدادی از این افراد پس از آزادی سفرهایی به ایران و کشورهای دیگر که از آنها استقبال کردند، داشته‌اند.

هرمنوتیک و روش

- هرمنوتیک و روش
- ما قبلاً در دفتر ششم از این سلسله، مباحث زیادی در مورد هرمنوتیک بیان کردیم. در آنجا بیشتر نگاه ما به هرمنوتیک در مورد لفظ بود که آیا لفظ دارای معنای واحدی است؟ آیا خود گوینده معنایی را اراده کرده؟ آیا لفظ یک معنای نهایی دارد؟ هدف از تفسیر چیست؟ و ما در فهم متن به کجا می‌خواهیم برسیم؟ اما آیا بحث‌های هرمنوتیکی فقط در این حوزه است؟

هرمنوتیک و روش

- دانشمندان هرمنوتیک در این که واقعاً هرمنوتیک چیست؟ با اختلاف و مشکل مواجه هستند.
- گادامر که بنیان گذار هرمنوتیک نسبی گرا به حساب می آید و کتاب «حقیقت و روش» او از سال ۱۹۶۰ به بعد مرجع هرمنوتیک نسبی گرا است، در این که آیا هرمنوتیک فلسفه است یا منطق، منطق علمی است یا متدلوژی، تعابیر مختلفی دارد.

هرمنوتیک و روش

- یک بحثی که در هرمنوتیک مطرح است این است که آیا متن معنای نهایی دارد؟ به تبع این بحث، بحث‌های روشن‌شناسانه مطرح می‌شود.
- به طور مثال خود هرمنوتیک و روش‌های هرمنوتیکی به عنوان یک روش در علوم اجتماعی مطرح است و الآن بعضی از کتاب‌هایی که در فلسفه‌ی علوم اجتماعی نوشته می‌شود، فقط بر اساس روش هرمنوتیکی به بحث می‌پردازد.

هرمنوتیک و روش

- هرمنوتیک‌ها افراد و گروه‌های مختلفی بودند با تلقی‌های متفاوت. هرمنوتیک‌های کلاسیک یک گونه تلقی داشتند، هرمنوتیک‌های فلسفی مثل هایدگر یک گونه و هرمنوتیک‌های نسبی‌گرا مثل گادامر یک گونه‌ی دیگر. این تلقی‌ها در بحث‌ها و مطالعات علمی تأثیر می‌گذارد.

هرمنوتیک و روش

- به طور مثال اگر کسی مبنای دیلتای را در بحث‌های هرمنوتیکی بپذیرد، باید همانند او در بحث‌های تاریخی بر بازسازی فضای تاریخی گذشته تأکید داشته باشد.

هرمنوتیک و روش

- برای روشن شدن این مثال، اجازه دهید نگاهی اجمالی به اندیشه‌ی دیلتای بیندازیم:
- دیلتای در زمره‌ی فیلسوفان هرمنوتیکی است که آرای شلایرماخر (بنیان‌گذار هرمنوتیک معاصر) را به غرب معرفی کرد. وی در فضایی که علوم انسانی به شدت تحقیر می‌شد و علوم طبیعی تنها علوم معنادار به حساب می‌آمد، روی علوم انسانی بسیار تأکید ورزید و سعی کرد یک پایگاه عینی برای آن علوم پیدا کند و به آنها معنا و اعتبار بخشد. تاریخ برای دیلتای در آن زمان از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بود.

هرمنوتیک و روش

- از جمله مبانی دیلتای که در بحث‌های تاریخی بسیار مهم است، این است که تفاوت انسان‌ها به موقعیت تاریخی آنها است. وی معتقد است تفاوت یک شخص با شخص دیگر صرفاً به موقعیتی برمی‌گردد که در تاریخ پیدا کرده است. اگر این موقعیت برای شخص دیگر هم فراهم بود، او هم عیناً همان می‌شد.

هرمنوتیک و روش

- پس تفاوت هیتلر با حافظ به موقعیت آنها در تاریخ ارتباط دارد. اگر شخص حافظ در موقعیت هیتلر قرار می‌گرفت، هیتلر می‌شد و اگر شخص هیتلر در موقعیت حافظ قرار می‌گرفت، حافظ می‌شود. در نگاه دیلتای هویت انسانی، یک هویت مشترک است و فقط تفاوت‌هایی که انسان‌ها در موقعیت‌های تاریخی پیدا می‌کنند، باعث می‌شود آنها با هم اختلاف داشته باشند.

هرمنوتیک و روش

- این دیدگاه دیلتای موجب می شود که وی در تحلیل تاریخ و تحلیل یک متن نیز نقطه نظر خاصی داشته باشد. بنا بر نظر وی اگر ما شواهد تاریخی را جمع آوری کنیم و بتوانیم فضایی را که یک نویسنده، یک سیاستمدار، یک دانشمند و... در آن می زیسته، بازتولید و بازسازی نماییم، آن موقع می توانیم همانند آن نویسنده یا سیاستمدار یا دانشمند بیندیشیم و همانند او بفهمیم و در نتیجه از منظر او به عالم نگاه کنیم.

هرمنوتیک و روش

- به عبارت دیگر اگر کسی این مبنای ديلتای را بپذیرد، باید در بحث‌های تاریخی بر بازسازی فضای تاریخی گذشته تأکید ورزد و برای این کار باید اسناد را ارزیابی کند و آنها را کنار یکدیگر قرار دهد و ارتباط بین آنها را کشف نماید. در صورت موفقیت، فضایی را که یک شخصیت تاریخی در آن زیست می‌کرده، شناسایی می‌کند و می‌تواند در یابد که او چه خصوصیات و خصلت‌هایی داشته است.

هرمنوتیک و روش

- امروزه هرمنوتیک در زمره روش‌های غیر تجربی و غیر پوزیتیویستی قرار دارد که جوهره اصلی آن را «معنا»، «ارتباط» و «فهم» تشکیل می‌دهد و حال آنکه جوهره روش‌های تجربی و پوزیتیویستی «علت»، «مشاهده» و «تبیین» است.

هرمنوتیک و روش

- تمایز میان «معنا» و «علت» و یا تمایز میان «فهم» و «تبیین» از جمله مباحث بنیادین فلسفه علم محسوب می‌شوند که هر چند سر منشأ آن را می‌توان در افکار ابن خلدون (با طرح مقوله عصبیت و علم اجتماع) و ویکو (با تمایز میان شناخت مقولات تاریخ و فرهنگ از یکسو و طبیعیات از سوی دیگر) و وبر (با طرح روش تفهیمی در علوم انسانی و رفتن به پس اعمال و کنش‌های اجتماعی) جست‌وجو نمود، ولی تصریح به این تمایز و نهادینه کردن آن در عرصه علم هرمنوتیک و قرار دادن علم هرمنوتیک به عنوان مبنای علوم انسانی بیش از همه مرهون افکار ویلهلم دیلتای (۱۹۱۱-۱۸۳۳) است و به همین سبب است که او را «پدر علوم انسانی جدید» خطاب کرده‌اند.